

LITTERATUR

LITTERÄR OPPOSITION I SOVJETUNIONEN. I.

Av professor ANTON KARLGREN

Det har gått oroligt till i det sovjetryska litterära livet på senare tid. Vad som hänt där under de sista par åren utgör ett spännande kapitel i sovjetlitteraturens utvecklingshistoria. Det är historien om hur inom den ryska författarvärlden, vars kurage att söka befria sig från litteraturdiktaturens tvång man inte trott mycket på, framträtt något för sovjetförhållanden så sensationellt som en stark och djärv oppositionell rörelse, som ett slag rent av tenderade mot öppet författaruppror. Och det är historien om hur sovjetledningen måst föra en lång och seg, länge ojämn kamp mot de oppositionella, en kamp som för ögonblicket bragt dessa till tystnad men tydligen inte slagit ut dem. För västerlandets publik har det inte varit helt lätt att följa händelsernas snabbt växlande gång, särskilt som mycket försgått bakom väl fälld ridå; åtskilliga intressanta moment i förloppet har undgått västerländsk uppmärksamhet. En samlad översikt över den dramatiska utvecklingen kan vara påkallad.

Det var när avstaliniseringen på allvar börjat med partikongressen i februari 1956 och dess berömda hemliga Chrustjovtal som det blev slut på det relativa lugn, som en tid rått i det ryska litterära livet. De litterära oppositionsstämningar, som varit rätt allmänt spridda i den sovjetryska författarvärlden alltsedan Stalins död men som inte tagit sig starka ut-

tryck och hållits under sträng kontroll, kunde nu inte längre hindras att bryta fram. När det nu erkändes att den s. k. personlighetskulten haft ett ödesdigert inflytande på litteraturen och författarna fick rätt att kritisera Stalins litterära skräckregemente, var det en naturlig sak att de också skulle vända sig mot själva den princip, som detta regemente vilat på, principen om partiets oinskränkta makt över litteraturen och att de skulle kräva litteraturens frigörelse från partiets ledning. Och när det nu öppet medgavs att under Stalins tid inte allt varit väl beställt i Sovjetsamhället och författarna tilläts att utdöma den falska skönmålning, den s. k. lackering av detta liv, som de till sin vämjelse varit tvungna att leverera, kunde det inte undgås att de skulle försöka rucka på själva den socialistiska realismen, vars krav att livet skall skildras i oemotståndlig och segerrik frammarsch mot socialismen helt enkelt tvingat dem till flitigt bruk av lacksprutan och nu hindrade dem att ge vad de längtade efter att få komma med, en ärlig och sannfärdig bild av livet sådant det verkligen var.

Det dröjde heller inte länge förrän en livlig oppositionsrörelse var i gång. Delvis påverkade av de litterära revolterna i vasallstaterna, särskilt i Polen, började författarna på möten av olika slag och på olika håll utfärda nya, djärva signaler; ekon av dem nådde fram till den officiella pressen,

som slog larm om de häpnadsväckande ting som förekommit. Här hade gjorts vad man kallade revisionistiska angrepp på det litterära systemets grundvalar och krävts återgång till den litterära friheten på 20-talet, tiden före den socialistiska realismen. Och här hade framträtt vad man benämnde med den goda gamla termen nihilism, en skoningslös nedvärdering av allt vad den ryska litteraturen skapat de sista decennierna och därmed en generell förkastelsedom över den socialistiska realismen. Snart började också de oppositionella tendenserna sticka fram i de stora tidskrifterna; särskild sensation väckte det, då en av de allra mest solida bland dem, *Filosofiens frågor*, publicerade en artikel, där ett par teaterkritiker direkt betecknade partiets ledning av litteraturen som orsak till att den ryska dramatiken, som florerat på 20-talet, senare nästan fullständigt stagnerat. Så småningom började också en litterär alstring komma fram, som djärvt överskred de gränser, som den socialistiska realismen dragit upp för samhällskritiken. I tidskriften *Novyj Mir* kom på sommaren en del betänkliga saker i den vägen och på hösten utgavs Vladimir Dudintsevs numera världsbekanta roman »Icke av bröd allena».

Det är begripligt att författarrörelsen väckte de maktägandes oro. Mot det bestående politiska systemet riktade den sig visserligen alls inte, inga misstankar kunde riktas mot deltagarnas goda sovjetpatriotism, trohet mot regimen och tillgivenhet för partiet, som en del av dem tillhörde. Själva trodde de oppositionella från början att de under en tid, då övervinnandet av personlighetskultens sviter ställts på programmet, var i god överensstämmelse med partiandan när de kom med sina, låt vara radikala reformkrav. Och i det längsta menade de att när nu vid avstaliniseringen kampanj

proklamerats mot samhälleliga missförhållanden de gjorde partiet en tjänst med en ärlig samhällsskildring, som hjälpte till att avslöja samhällsskavankerna. Att de oppositionella författarna kommit långt ut på förbjudna vägar var det emellertid inte något tvivel om. Frihet för litteraturen, ett första steg mot allmän medborgerlig yttrandefrihet, kunde det en gång för alla inte bli tal om under kommunismen. Kravet på avskaffande av partiets ledning av litteraturen var ett attentat mot principen om partiets ledning av all samhälllig verksamhet och ett försök att beröva partiet det oinskränkta bruket av det propagandamedel som litteraturen utgör. Och angreppen på den socialistiska realismen, denna paterterade metod att göra litteraturen till kommunistiskt propagandavapen, var otillåtliga; författarnas hjälp med blottandet av samhällsbristerna genom en från den socialistiska realismen frigjord samhällskritik beteckade man sig för, särskilt sedan det visat sig att den kritik, som författarna började komma med riktade sig mot samhällsfenomen, som man vid avstaliniseringen alls inte tänkte röra vid.

Men även om under sådana förhållanden den officiella pressen än med indignation, än med djupt beklagande tog itu med vad den kallade de litterära sumptendenserna, vidtogs inga åtgärder för att stoppa den oppositionella rörelsen. Alltjämt fasthöll Chrustjov den litteraturpolitiska taktik, som han slagit in på då han vid den stora författarkongressen 1954 grep kommandot över litteraturen. Författarna fick inte tas med hårdhandskarna, med dem kunde de kanske hjälpligt hållas på mattan men inte fås att ge vad man fordrade av dem. De måste tas med lämpor, genom hygglig och älskvärd behandling bringas att finna sig i litteraturdiktaturens tvångströja och att godvilligt

ställa sin produktion till partiets förfogande. Någon tanke på att falla undan för de oppositionella kraven hade Chrustjov nu minst av allt: att släppa partiets grepp om litteraturen och dispensera författarna från deras plikt att stå partiet till tjänst med vederbörlig socialistisk realistisk propagandalitteratur drömde han inte om. Men någon konflikt med författarna ville han inte ha, deras oppositionsrörelse mötte han med försök att tala dem tillrätta. De hade, det lät han den auktoritativa pressen utveckla för dem, ingenting att klaga över, principen om partiets ledning av litteraturen låg visserligen fast, men den lade, denna leninska princip, inga band på författarna, den tillämpades ju milt, utan varje »administrering» — så betecknades alla hårda zjdanovska metoder och den betydde i praktiken endast att partiet gav författarna kamratlig hjälp. Och den socialistiska realismen var visserligen orubblig, men den gav ju författarna den mest vidsträckt frihet, tillät mångfaldighet i litterära strömningar, genrer och former.

Hösten 1956, de polska och ungerska händelsernas veckor, hotade den från månad till månad stegrade orosrörelsen att gå över alla bräddar. Den 21 oktober höll den s. k. prosasektionen av Moskvas författarförening diskussion om årets prosaproduktion med deltagande av många bekanta författare, en del både kommunistiska partimedlemmar och Stalinprisvinnare. Det blev en stor oppositionell manifestation. Så gott som enstämigt prisades Dudintsevs roman som en samhällsbedrift med framhävande inte minst av dess mot den socialistiska realismen mest utmanande poänger. På de mest skilda håll, inte minst från tongivande, hördes i fortsättningen oavsläppligen oppositionella röster. I spetsen gick alltjämt Moskva.

Den 17 november kunde kulturministeriets organ Sovjetskaja Kultura inrapportera att på ett möte av Moskvas författarförening i dess helhet de församlade utan protester åhört förgräpliga uttalanden om de litterära huvudprinciperna, varvid en talare direkt krävt likvidering av den socialistiska realismen, detta hinder för litteraturens utveckling. I Leningrad krävde författarinnan Olga Bergholtz, en av de djärvaste frispråkarna på den stora författarkongressen, likvidering av de s. k. historiska litterära besluten från Zjdanovs tid, de beslut som inlett den senare Stalintidens litterära inkvisition. Samma krav framfördes i föredrag på olika håll av Simonov, som länge varit en av diktaturens beskäftigaste litteraturkorpraler, men som på senaste tid svängt över mot oppositionella tendenser och som bl. a. som redaktör av *Novyj Mir* publicerat Dudintsevs roman. Nu skisserade han också i en väldig, i mitten av november tryckt artikel i samma tidskrift en uppmjukning av den socialistiska realismen och hävdade litteraturens plikt att ge den oförfalskade sanningen om livet, en plikt som, det visade han, författarna skändligt svikit på Stalins tid genom att ge folket en litteratur, som det mottog blott med bittert hånlöje. Ett markant inslag i den litterära storm som blåst upp var den resonans upprorssignalerna mötte inom den ryska intelligensen, speciellt universitetsungdomen, som i dem fann en reflex av sina egna oppositionsstämningar. På möten med en publik-tillströmning, som blockerade trafiken utanför möteslokalerna, gav studentvärlden uttryck åt sin förtjusning över Dudintsevs roman och hyllade författaren — på ett möte blev han utvisslad, då han försökte moderera hyllningen.

Några veckor gick på detta sätt vågorna högt; i mitten av november

blev plötsligt allt åter lugnt. Starka krafter hade ingripit mot vad som på ett alltför oroande sätt påminde om förspelet till den ungerska affären, i vilket de ungerska författarna haft en så framträdande roll. Det var de staliniska krafterna i partiledningen med Molotov i spetsen. Efter de polska och ungerska händelserna hade de trängt Chrustjov åt sidan och därvid tagit hand också om litteraturen för likvidering av Chrustjovs litteraturpolitiska taktik, som de anklagade för att ha lett fram till randen av författaruppror. En första skytt av Molotov som kulturchef fick man i Sovjetskaja Kultura den 20 november. På ett konstnärsmöte i kulturministeriet hade han, meddelade tidningen, talat om »nödvändigheten av partiets djupt ingripande och dagliga ledning av den konstnärliga produktionen». Sin debut i rollen som litteraturledare hade Molotov, vars stärkta position nu markerats av att han utnämns till chef för den s. k. statskontrollen, i själva verket gjort några dagar tidigare på ett möte i centralkommittén, dit representanter för författarna inkallats. Närmare besked om vad som förekom där har man inte fått — länge bevarades sträng hemlighetsfullhet om mötet och först för en tid sedan råkade en talare röja att det hållits. Men tydligt är att Molotov där klagade för författarna den sagda nödvändigheten på ett sätt som kom dem att inse att de måste återvända till ordningen. Ett första bevis på deras återkomst till vederbörligt välförhållande fick de genom att snävt avvisa de franska författarnas vädjan till dem att säga sitt ord i Ungernfrågan. Svaret publicerades i Literaturnaja Gazeta, den 22 november med en rad underskrifter, bl. a. Simonovs. Fler följde under de närmaste dagarna. Sist på sladden fru Bergholtz.

På olika sätt fullföljdes sedan ned-

kämpandet av alla revisionistiska och nihilistiska tendenser. Den ledande pressen med Kommunist i spetsen fastslog i artikel efter artikel orubbligheten av de grundläggande litterära principerna och de zdanovska litteraturbesluten; undan för undan drog den fram och brännmärkte förgripliga uttalanden, som fällts under den föregående tiden. I början av december släpptes i ett slag de ledande litteraturkritikerna lös för samfällid nedsabbling av Dudintsevs roman. Samtidigt skedde en stor mobilisering av stabila krafter för tryggnad av den litterära ordningen. Den 30 nov. kommanderade Pravda i en ledare de litterära kommunistiska partiorganen, alltså sammanslutningarna av kommunistiska författare inom den allsovjetska författarföreningens lokalavdelningar, att med större energi än dithills hålla vakt om den socialistiska realismens positioner. De skulle med andra ord med partidisciplinens resurser hålla efter sina egna medlemmar där dessa begått snedsprång och lägga lämplig press på de icke partianslutna författarna. Fyra dagar senare kom första rapporten: Kiev kommunistiska författare hade, meddelades det, gått till aktion mot de ruttna element, som ville revidera den socialistiska realismen, och oskadliggjort två, som på hållet möte fått stå upp, betyga sin ånger och lova bättring. Liknande rapporter kom sedan från landets alla hörn: överallt hade de revisionistiska tendenserna fördömts och Dudintsev gisslats. Snart slöt också de partilösa författarna upp: de lokala författarföreningarna i deras helhet ryckte fram med fast slutna fronter. I spetsen gick den ukrainska, vars medlemmar på ett tredagarsmöte fördömde all litteratur, som smorde tjära över det ryska livet, tackade partiet för dess ledning av litteraturen, denna förutsättning för

dess utveckling, och animerade varandra att med regelrätt socialistisk propagandalitteratur tjäna partiets politik, samhällets grundval. Låt oss, så utvecklade bl. a. inledningstalaren poesiens uppgift i partiets tjänst, i diktningen få både skog och körsbärsträd och näktergalar och älskandes kärlekskvitter, men allt sådant har sitt berättigande blott om poetens ord är ord av en propagandist och folktribun.

På två håll gick uppmarschen sämre. Först den 26 januari kunde Literaturnaja Gazeta meddela att Moskvas och Leningrads kommunistiska författare följt Pravdas order av november. Och rapporterna om deras nu hållna möten var inte tillfredsställande. I Moskva hade det visserligen varit enighet om att representanter för nihilistiska tendenser måste bekämpas, men flera författare hade tillåtit sig att understryka att det borde ske genom kamratlig kritik, inte med hjälp av vad en talare eufemistiskt kallade bearbetning och en annan mera rakt på sak knölpåken. Och i Leningrad hade mötet visserligen fått mottaga syndabekännelse av skaldinnan Bergholtz, men författarinnan Ketlinskaja hade på en uppfordran att ångra att hon hade berömt Dudintsevs bok, svarat med ett brev, som inte röjde någon verklig ånger. Men vidare och värre: de bägge städernas samlade författarföreningar hade strejkat. Moskvas författarförening hade finurligt undgått att hålla ett utlyst möte för diskussion av det gångna årets prosalitteratur, vid vilket man skulle varit nödsakad att ta ställning till nihilismen, genom att — till Pravdas indignation — hålla möte om det gångna årets poesiproduktion, i vilken det inte fanns någon nihilism att bekämpa.

Saken var så mycket betänkligare som det mitt under den molotovska

kampanjen kommit fram elakartade symptom på att just i dessa föreningar nihilismen fått ett särskilt starkt insteg. I synnerhet gällde det Moskvas författarförening, som framträtt med en i högsta grad förgriplig publikation. Det var en litterär kalender på 800 sidor med bidrag av ett 40-tal Moskva författare. Arbetet, kallat Literaturnaja Moskva, hade under höstens lopp sammanställts av ett manstarkt redaktionskollegium av huvudsakligen kommunistiska författare, tryckningen hade börjat under de ungerska dagarna och boken hade kommit ut i marknaden strax på nyåret. Stora delar av kalendern var oangripliga, men sin prägel hade den fått av ett 10-tal bidrag, som i oppositionell djärvhet gick mycket längre än Dudintsevs roman. Till dem hörde framför allt några noveller, som tillsammans gav en mångsidig och skrämmande bild av vad partidiktaturen gjort av det styrande skiktet och vad det gör med de styrda massorna. Djärvast var kanske en novell, Hävstångarna, av Jasjin, tidigare författare av starkt lackerad, med Stalinpris belönad poesi; novellen visade hur de meniga partifunktionärerna i partitjänsten förvandlas till själlösa robotar, som utan bruk av eget förstånd och omdöme mekaniskt fullgör partiorderna. I ett slag hade det nu blivit klart att man hade att göra med en direkt litterär oppositionsbildning, en kring publikationen samlad oppositionell krets; tydligt var att bakom dem som öppet framträtt, de förgripliga artiklarnas författare och kalenderns redaktionskollegium, också stod starka krafter inom ledningen, utan vilkas sanktion de brottsliga bidragen inte kunnat få komma med i den i föreningens namn utgivna publikationen. Samtidigt kom det i dagen att en pendang till Literaturnaja Moskva varit nära att utkomma i Leningrad;

även om den stoppats av lojala krafter under tryckningen var det uppenbart att också i Leningrad litteraturopposition var i full gång.

I det längsta hade man tydligen hoppats att det skulle lyckas de kommunistiska medlemmarna i föreningarna att få bukt med nihilisterna och att Moskva och Leningrad skulle rycka upp vid landsortens sida på den stora antinihilistiska fronten. I väntan på att så skulle ske hade man under den stora kampanjen på ett påfallande vis förbigått *Literaturnaja Moskva* — tydligen ville man undvika att väcka publikens aptit på det farliga alstret. Då det nu i början av februari visade sig att man skulle få vänta förgäves kunde en uppgörelse med huvudstadsnihilismen synas oundviklig.

Uppgörelsen kom inte — något hade kommit emellan. Den 9 och 12 februari innehöll *Literaturnaja Gazeta* en väldig artikel av en författare, kring vars uppträdanden det på sista tiden stått en viss sensation och till vars ord publiken lyssnade med spänt öra, Ilja Ehrenburg. Artikeln, kallad *En nödvändig förklaring*, var uppseendeväckande. Å ena sidan innehöll den vederbörligt försvar för den socialistiska realismen, ett försvar som författaren enligt sin vana utbroderat med lite liberal fraseologi, och ett inte allt för energiskt försvar för partiets ledning av litteraturen. Å andra sidan levererade artikeln en skarp och giftig kritik av det sätt varpå man på sista tiden umgåtts med dessa höga ting. Som en dogmatisk feltolkning av den socialistiska realismen angreps och avhånades en del av den kritik med vilken man under den förda kampanjen gjort ned Dudintsev, vars namn visserligen inte nämnes. Och som ett exempel på en partiledning av litteraturen, som inte borde få förekomma, anföres den »administrering» som yttrat sig i att arbeten, som en-

stämmtigt berömts av omdömesgilla författare, nedgjorts av den officiella kritiken — åter är det Dudintsev Ehrenburg klart syftar på. Det är alltså Molotovs litteraturpolitik, som i november inleddes med hans förklaring om vad som var nödvändigt för litteraturen, som Ehrenburg i sin s. k. nödvändiga förklaring anfaller. Han riktar t. o. m. en stöt mot Molotov själv, det är tydligen honom han avser då han i slutet av sin artikel vänder sig till en kamrat, som, heter det, i helig hängivenhet för traditionell dogmatism inte förstår att litteraturen enligt sitt väsen inte tål någon administrering.

Vad som låg bakom Ehrenburgs artikel blev klart då dagen efter dess publicering den kommunistiska centralkommittén sammanträdde. Chrustjov hade, visade det sig där, nu åter fått övertaget över stalinisterna och återerövrat ledningen, bl. a. då också litteraturledningen. Ehrenburg hade denna gång, liksom många gånger förr, varit ute i officiellt ärende, hans artikel hade varit en förmodligen från Kreml direkt beställd avskedssalut till Molotovs 100 dagars litteraturdiktatur — det hade ansetts lämpligt att en första klassens litterär auktoritet på det viset celebrerade det litterära maktskiftet.

En ledare i *Kommunist* en vecka senare gav klart besked om att med maktskiftet också skulle följa omläggning av litteraturpolitiken, likvidering av den hårda taktiken och retur till den chrustjovska mjuka. Här trädde nu Chrustjov författarna till mötes med för dagen uppfriskad solig välvilja. Visserligen slog han lika obehagligt som förr fast författarnas plikt att låta sig ledas av partiet och att till dess tjänst leverera strikt socialistiskt realistisk propagandalitteratur. Men försöken att få dem att godvilligt förlika sig med de stora principerna

var nu mera energiska än någonsin. Klart lovas principernas moderata tillämpning. Ingen zjdanovism! — partiets litterära beslut från Stalins tid, Zjdanovbesluten, hade visserligen, heter det, riktigt fixerat de leninska litterära linjerna, men det skulle vara en skadlig dogmatism att vilja tillämpa deras bokstav på nutida förhållanden — författarkravet på zjdanovbeslutens revision tillmötesgås alltså åtminstone till hälften. Och inga molotovska tag, ingen administrering, inget småaktigt förmyndarskap, ingen bearbetning av litterära syndare: begår en författare fel skall han rättas med kamratlig kritik, inte genom att man skriker och domderar mot honom. Liberalt ger artikeln absolution åt en del tidigare ideologiska syndare, och om dagens syndare uttalar den sig i halvt urskuldande ton. I Dudintsevs fall lägges skulden mindre på den unge författaren själv än på tidskriften, som publicerat romanen utan att få författaren att rätta dess fel.

Skulle nu, det blev frågan, det nya experimentet med den chrustjovska taktiken falla ut bättre än det tidigare? Skulle, vilket Chrustjov tydligen räknade med, författarna sedan de nu en tid prövat på Molotovs hårda tag, med välbehag finna sig i hans eget mildare handlag? Och skulle särskilt, det var det för ögonblicket spännande, Moskvanihilismen falla till föga inför löftet om liberal och kamratlig behandling? — så länge den fara som denna nihilism utgjorde ännu bestod, var den litterära ro, som etablerats i landet i övrigt, inte mycket värd. Det skulle snart visa sig att taktiken gjorde ett ännu större fiasko än förra gången. En särskild sak, som Chrustjov sedan gjorde stor affär av, kan möjligen ha bidragit till den sorgliga utgången.

Vad som nu inträffade var, om man får tro de avslöjanden som Chrustjov

lät göra senare, efter den s. k. partifientliga gruppens likvidering i juli, ett lömskt anslag mot hans litteraturpolitik från denna grupps sida. I sin mot partiet, med andra ord Chrustjov, riktade verksamhet skulle gruppen enligt vad Literaturnaja Gazeta avslöjade i juli, ha knäsat en plan att, som det hette, skilja författarna från partiet, alltså uppvigla dem mot den chrustjovska ledningen; planens realiserande skulle ha anförtrotts åt Sjepilov, som i februari utbytt utrikesministerposten mot platsen som partisekretariatets chefsideolog och som i den egenskapen kom i nära kontakt med författarna. Historien var ju klart orimlig: tanken att stalinisterna, som nyss fört utrotningskampanj mot den litterära oppositionen, nu skulle slagit in på att sporra den är närmast komisk. Och vad Sjepilov beträffar var han i februari ännu alls inte Chrustjovs motståndare, som gruppen kunnat utnyttja som sitt redskap. Han var ännu alltjämt Chrustjovs man — det var tydligen Chrustjov, som då Sjepilovs fall som utrikesminister blivit oundvikligt, gav honom hans nya post: i sin dubbla egenskap av f. d. tidningsredaktör och f. d. diplomat skulle han ha de bästa förutsättningar att gå Chrustjov tillhanda vid lirkandet med de besvärliga författarna. Men att Sjepilov spelade en viss roll i vad som nu följde, är i själva verket inte uteslutet. Det är möjligt att han vid praktiserandet av den chrustjovska taktiken kom att överdriva det liberala spegelfäkteri, som hörde till den. I sina officiella uppträdanden — ett par tal till bildande konstnärer och kompositörer — gjorde han det inte, talen innehåller ingenting som inte är väl förenligt med det Chrustjovska receptet. Det är däremot inte otroligt att han i sin privata kontakt med författarna gått ett farligt steg längre, så långt att de oppositionella kunnat

tro att de hade honom och då kanske också andra i partiledningen på sin sida och så fått sitt oppositionella humör styrkt — det skulle enklast förklara den förbluffande käckhet som de nu kom att lägga i dagen.

I början av mars skulle Moskvas författarförening hålla sitt länge uppskjutna möte för diskussion om den senaste tidens prosaproduktion. En vecka i förväg lät Chrustjov lägga allt tillrätta för den uppgörelse i godo med oppositionen, som han tydligen hoppades på. En av de officiella kritikerna sändes fram i Literaturnaja Gazeta med en överraskande mild recension av Literaturnaja Moskva, vilken publikation dittills undgått det litterära huvudorganets uppmärksamhet. Visserligen hade, heter det i recensionen, författarna av de förgrifliga bidragen låtit sig smitta av de osunda tendenser, som på sista tiden kommit på modet inom den ryska intelligensen, och anlagt ensidiga synpunkter på det ryska livet. Det var ett dåligt mod, men allt för allvarligt fick man inte ta saken, ty det modet skulle inte bli långvarigt och det skulle säkert inte dröja länge förrän dessa författare återfann sig själva — artikeln erinrade om deras tidigare poesi, som, hette det, alla beundrade och älskade. Meningen var klar: författarna av de brottsliga alstren skulle utan påfrestande självövertvinnelse kunna göra en lätt avbön, och så skulle allt vara fred och försoning.

Chrustjovs förhoppningar slog slint. Till en början försökte han komma ifrån att erkänna det: det gick flera dagar efter mötet utan att pressen fick nämna ett ord om det. Sedan, då det visade sig att mötet inte kunde tigas ihjäl, lät han inte i centralpressen men i Pravdas Moskvaupplaga, Moskovskaja Pravda, publicera en artikel om mötet, av vilken det framgick att just ingenting hänt, som man behövde

fästa sig vid. Som en ren lokalnyhet meddelade tidningen att Moskvas författare hållit ett tumultuariskt möte, där passionerna släppts lösa, inga mera kända författare hade deltagit, ingen ordnad diskussion hade förekommit och inga väsentliga frågor hade debatterats. Under det allmänna virrvarret hade en del representanter för den s. k. nihilismen uppträtt och försvarat sina alster, bl. a. hade Dudintsev hållit ett fräckt och utmanande anförande men gjorts ned av elva författare. Försöket att avfärda det hela som en skandaltillställning utan betydelse och att därmed hålla dörren öppen för den önskade förlikningen med oppositionen misslyckades på rätt sensationellt vis. Moskvas författarförenings eget organ, en liten, mycket spridd litterär bulletin kallad Moskovskij Literator, gjorde ett snöpligt slut på det genom att som svar på Moskovskaja Pravdas artikel publicera ett utförligt mötesreferat. Enligt Pravda, som när den några dar senare återfick målföret indignerat protesterade mot Moskovskij Literatorers ingripande, var dess referat — som väl inte nått Västerlandet — närmast en segerrapport från oppositionen. Oppositionen hade, så framställdes saken, helt dominerat mötet — det hade varit ett enda prisande av Literaturnaja Moskva och Dudintsev och mördande kritik av angreppen på dem. Till sitt mötesreferat hade, meddelade Pravda, Moskovskij Literator fogat några versifierade s. k. repliker från plenum, i vilka oppositionens motståndare giftigt avhånats. Även om Pravda opponerade sig mot referatet, var det tydligen i huvudsak riktigt. Saken var klar: oppositionen hade bryskt och spotskt avvisat Chrustjovs fredsanbud, föreningen i övrigt, sådan den var representerad på mötet, hade i stort sett ställt sig på dess sida, och den starka ställning oppositionen intog i föreningen hade

framgått av att den för sin räkning fått utnyttja föreningens tidningsorgan.

Att ta författarna med lite älskvärdhet och lite liberala fukter gick alltså inte, det hade nu definitivt visat sig. Nu tog också Chrustjov snabbt konsekvensen. Med ett tag ryckte han bort den mask av välvilja och koncilians, varmed han hittills försökt charmera författarna, nu blottade han huggtänderna, som hittills dolts bakom den. Redan följande dag stack de fram i Pravda. Tidningen hade fått ge plats åt en ur en ungersk tidning lånad artikel, som visserligen var flera veckor gammal men som befunnits ha en för ögonblicket passande aktualitet. Den handlade om den ungerska s. k. kontrarevolutionens förhistoria och särskilt om den roll, som de ungerska författarna spelat i den. Den kontrarevolutionära rörelsen hade, klargjordes det, börjat med anfall på partiet och dess ledarroll på samhällets alla områden, särskilt hade den partifientliga andan gjort sig gällande på det kulturella området, där, hette det, denna anda överhuvud taget — alltså inte bara i Ungern — möter det minsta motståndet. Den partifientliga, mot proletarietets diktatur riktade andan hade triumferat på möten av de ungerska författarna, som ville frigöra sig från partiets ledning; med sin agitation mot partiet och mot partidiktaturen hade författarna velat förbereda sprängningen av denna diktatur och givit stöten till studentoroligheterna, aktioner av det typiska slag, som föregår varje folkresning. Vilket allt visade nödvändigheten av att avslöja och krossa alla partifientliga element i författarläget. Vad Pravdas publicering av den gamla ungerska artikeln skulle fylla för uppgift är ju klart: den skulle upplysa om vad som nu satts på det ryska programmet.

Strax därpå kom ännu klarare sym-

tom på litteraturpolitiskt vindskifte. När Literaturnaja Gazeta efter flera dagars munhäfta åter tog ordet var det för att i ett mötesreferat, vars fräna och hätska ton skarpt kontrasterade mot de milda tonfallen i den nyss nämnda recensionen, gå till attack mot de oppositionella, vilkas yttranden förhånades utan att närmare refereras medan den magra kritik, som riktats mot dem utförligt återgavs. In extenso serverades ett inlägg av Simonov. Det var ett stort anfall på Dudintsev. Alltsedan februari hade hetsen mot honom upphört och på mötet hade han vågat uppträda med sitt av Moskovskaja Pravda omnämnda försvarstal, där han bl. a. jämfört de unga författarna med unga simmare, som begär att få simma fritt utan hjälp av simlärarens lina — mig hindrar, sade han, partiets lina att simma. I förkänsla av att oppositionen spänt bågen för högt och att omslag i litteraturpolitiken skulle komma, återupptog nu Simonov hetsen. Samtidigt som han själv gjorde avbön för att han vid romanens publicering i Novyj Mir inte förmått Dudintsev att omarbete den, överöste han Dudintsev med anklagelser och slutade med att misstänkliggöra honom för det värsta av alla tänkbara brott: han hade, hette det, inte betänkt att vägen till kommunismen går genom proletarietets diktatur med alla dess konsekvenser. Strax därpå drog Pravda i fält. Tonen i artikeln var lugn men skarp. Literaturnaja Moskvas redaktion hade, fastslogs det, handlat utan känsla av ansvar inför läsarna, och det sätt varpå kritiken av publikationen avvisats på mötet var djupt skadlig. Och om Moskovskij Literator trodde att den med sitt referat gagnade dem som tidningen sympatiserade med, var det en djup villfarelse; vad tidningen tillåtit sig kunde få allvarliga konsekvenser om det inte i tid rättades till.

Fallet Moskovskij Literator rättades till omgående. Några dagar senare hade Moskvas författarförening fått avskeda sin redaktör. Lika omgående klarades fallet Dudintsev: i Moskvas radio upplästes på engelska ett svar från honom på en recension av hans roman i Observer. Recensenten hade, förklarades det, alldeles missförstått hans bok, han hade alls inte angripit partiet — möjligtvis hade han, det

medgavs, inte tillräckligt tydligt visat vad han själv kände och vad han såg i det ryska livet, partiets roll som inspiratör till folkets kamp för lycka, framsteg och rättvisa. Förberedd av dylika smärre mått och steg kom så, i mitten av maj, den stora aktion med vilken Chrustjov ville i ett slag göra upp med den litterära oppositionen och definitivt trygga den goda ordningen i det ryska litterära livet.

GUSTAV III

Av fil. dr GUNNAR KJELLIN

Bland våra biografiskt missgynnade historiska gestalter intar Gustav III en särställning: under det sista decenniet ha tre försök att tolka hans personlighet och gärning kommit ut, signaturen Pierre de Luz' utkast, Olle Holmbergs analys i »Leopold och Gustav III» samt nu i höstas Beth Hennings' »Gustav III. En biografi». — Det kan knappast vara taktlöst att använda ordet »försök», när det gäller att skildra en komplicerad natur som Gustav III. Den lärda och omdömesgilla författarinnan av den sistnämnda boken betonar också med rätta det riskfyllda och osäkra i alla kategoriska omdömen om människors tänke- och handlingssätt. Gustav III har emellertid både i sin samtid och allt sedan utsatts för tvärsäkra domslut. Därför kan en nutida biograf ej undgå att taga ställning till sina föregångare och deras synpunkter trots risken att dessa debatter ta loven av framställningens överskådlighet. I ett rent vetenskapligt arbete är en sådan diskussion ett väsentligt inslag, stundom det väsentligaste, men hur stort rum skall den få i ett populärt verk? Det är en fråga som man måste ställa inför Beth Hennings' bok. Författarinnans beläsenhet

och behärskning av det omfångsrika källmaterialet är imponerande; även på ofta genomplöjda marker har hon gjort lyckade fynd. Sin föresats att forska och bedöma självständigt har hon i stort sett genomfört med konsekvens. Men om vi se lättsinnigt på boken — och det har man väl rätt att göra, när den handlar om Gustavs dagar? — är den verkligen populär? — Jag är osäker på svaret, trots den fängslande kontakt med ämnet som man får genom Beth Hennings' osökt behagliga stil. Den intresserade men obevandrade läsaren har det inte alltid lätt att följa med händelsernas gång. Risken är nu, att den som inte läser Beth Hennings' biografi på helspänn, lätt trasslar in sig och förtvivlad ropar: Var är jag? När hörde jag förut talas om brännvinsbränningen? Hur var det med utrikespolitiken? — De i och för sig sakrika och intressanta fristående kapitlen om konungens personlighet, om hans hov och teatrar, bryta sönder översikten av den politiska utvecklingen. Vidare är det bra onödigt att behöva läsa om riksdagen 1789 ett dussin sidor *efter* skildringen av Svensksund och Värälä. Allt detta är så mycket mera att beklaga,

som vi äntligen börjat komma ifrån den stereotypa indelningen Gustavs »lyckliga» och »olyckliga tid».

Diskussionen av Gustav III inför eftervärlden och kompositionens bryderier göra därför Beth Hennings' analys av konungen och hans gärning ofta svårtillgänglig, trots att hon högst berättigat understryker de politiska faktorernas dominans inom hans tänke- och handlingssätt, en synpunkt, som ej kommit till sin rätt i Olle Holmbergs »Leopold och Gustav III». Dennes aperçuer har hon också ägnat en ihärdig kritik. Men kan man kalla Holmbergs analys »mycket ensidig»? Är den inte i sin stundom subtila nyansering och trots dess ofta äventyrliga behandling av källorna en tankeställare för historikerna? Hos dessa möter man betänkligt ofta en renodling av motiv och synpunkter, för vilken i synnerhet historiens problem-barn som Kristina och Gustav III falla offer. Män och kvinnor ur det förflutna tendera oavsett sina skiftande kynnen att framstå som rationella, enkelspåriga väsen; deras drivfjädrar äro en »faculté maitresse» eller ett fåtal arrivistiska beräkningar. Homo economicus lever kvar i denna abstrakta värld, höjd över allt okontrollerat och oberäkneligt i själslivets djup. Beth Hennings' psykologiska iakttagelser, ofta stimulerande, ibland tröttsamma i sin apologetiska tendens, kunna således ej ersätta men väl komplettera Olle Holmbergs porträtt. Med sin rikedom på synpunkter höra dock dessa partier jämte författarinans initierade skildring av Gustav III och den svenska kulturen till det värdefullaste i hennes bok.

De politiska frågorna behandlas rätt ojämnt. »Den caesariske demokraten» är ett innehållsrikt kapitel om Gustavs djärva inrikespolitik under de sista åren, men förtjäna inte bakgrunden till statsvälvningen 1772 samt riksdä-

garna 1778 och 1786 mera utrymme ehuru så många problem ännu vänta på att penetreras? Den summariska behandlingen av de ekonomiska frågorna väcker också en viss förvåning, så mycket mer som de ofta borde vara underhållande även för en vid läsekrets.

Först och sist kommer man till problemet: vad var det normgivande för Gustav III som *konung*? — Beth Hennings påpekar flerstädes hur han påverkats av upplysningens olika koryféer, av frihetstidens reformplaner och av den franska enväldsmonarkien. Det förbryllande och motsägelsefulla redovisas men blir knappast föremål för några tolkningsförsök. Man har ironiserat över konungens frisinnade åthävor och reverenser för upplysningsfilosoferna å ena sidan, hans ansträngt hierarkiska hovståt och hänsynslösa tryckfrihetspolitik å den andra. I själva verket är Gustav III:s kungliga beteendemönster ej så egenartat som man skulle kunna tro. Han var en upplyst monark och i stort sett en typisk sådan. Hugo Valentin har i sin förträffliga karakteristik av den upplysta despotismen (i Norstedts världshistoria) framhållit dennas starka beroende av traditionen från 1600-talets enväldshärskare. Utgår man från detta, få flera sällsamma drag hos Gustav III en förklarande belysning. Distansen mellan kung och undersåtar, de senares vördnad för den förre, som blivit något skamfilad under frihetstiden, måste han upprätthålla och förstärka med etikett och ceremonier inte bara av personlig fåfänga utan även av politiska skäl. Aldous Huxley påpekar, att barockens kungar, Ludvig XIV först och främst, voro eller ville vara mäterregissörer, sin tids Gordon Craig och Max Reinhardt. När det gällde Gustav III, sammanmälte således i enastående grad personlig smak och fallenhet med de po-

litiska intressena, ty — som Ragnar Josephson säger — »det teatraliska var en oskiljaktig och fruktbar del av hans skapande egenart». Onekligen framträder också hans barockdrag med påfallande skärpa, om man jämför honom med hans misantropiske morbror i Berlin eller med den burduse Josef II i Wien. Men detta får inte skymma bort upplysningsdraget hos Gustav III. Han hade den mycket intelligentes naturliga fördomsfrihet; han kunde — däri gynnad före sina furstliga kolleger — anknyta till inhemska frisinnade traditioner från frihetstiden. Den flygande start, som den svenska upplysningen gav honom, visste han att utnyttja; dess uppslag kompletterade han från alla håll: idén till ett brännvinsmonopol från Preussen, rådets eliminering och statssekreterarnas frammarsch från Frankrike osv.

Kan man därför undgå att fascineras av denne man och processen om honom? — När Beth Hennings säger att Gustav III blev två gånger mördad,

den andra gången »genom samtids hat», av memoarförfattarna, frågar man sig därför: är detta verkligen sant? För det första: är inte Gustav III för oss mera demoniskt fångslande i sina motståndares skildringar än i sina trognas panegyriker? För det andra: vilken gestalt ur det förgångna lever så intensivt i eftervärlden som Gustav III? — Ett liv, bevarat i Pilos kröningsmålning, i Bellmans strofer och Hagaparkens ljuva linjer, i Kraus' sorgemusik, i Sergels skulpturverk, i Tegnér's karakteristik med dess förunderliga makt och genom den sällsamma tragiken i hans öde:

Glories

Of human greatness are but pleasing
dreams

And shadows soon decaying: on the
stage

Of my mortality my youth hath acted
Some scenes of vanity, drawn out at
length

By varied pleasures, sweetened in the
mixture,

But tragical in issue...